

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Ковальчук Валентина Антонівна

УДК 378:37.013

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ
ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО РОБОТИ В УМОВАХ
ВАРІАТИВНОСТІ ОСВІТНЬО-ВИХОВНИХ СИСТЕМ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Житомир – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Житомирському державному університеті імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор
Дубасенюк Олександра Антонівна,
професор кафедри педагогіки
Житомирського державного університету
імені Івана Франка.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Шапран Ольга Іллівна,
завідувач кафедри педагогіки
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»;

доктор педагогічних наук, професор
Чернуха Надія Миколаївна,
професор кафедри соціальної реабілітації та
соціальної педагогіки
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка;

доктор педагогічних наук, професор
Зданевич Лариса Володимирівна,
завідувач кафедри дошкільної педагогіки,
психології та фахових методик
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Захист відбудеться 13 грудня 2016 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 14.053.01 у Житомирському державному університеті імені Івана Франка за адресою: 10008, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40, 2-й поверх, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Житомирського державного університету імені Івана Франка (10008, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40).

Автореферат розісланий 12 листопада 2016 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

С. Л. Яценко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність та доцільність дослідження. Соціальна ситуація, що склалася в Україні, породжує нову культурну реальність, провідними рисами якої є переоцінка системи цінностей, створення нових відносин між основними учасниками педагогічного процесу. У сучасних соціально-економічних умовах навчально-виховні заклади мають стати центрами духовного збагачення учнів, готувати їх до життя в умовах ринку, сприяти соціалізації особистості для оволодіння молоддю сучасними технологіями життєдіяльності. Основні державні документи (Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст. (2002), закони України «Про освіту» (1996), «Про вищу освіту» (2014), Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір (2004), Національна стратегія розвитку освіти України на період до 2021 року (2012), Галузева концепція розвитку неперервної педагогічної освіти (2013), проект «Нова школа» (2016) та ін.) визначають і декларують окреслені пріоритети.

На сучасному етапі реформування системи освіти й виховання нагальною є проблема усвідомлення мети та завдань, які постають перед навчальними закладами середньої освіти, що засвідчує необхідність переходу до нового ідеалу й, відповідно, мети – максимального розвитку здібностей людини, формування її моральності, здатності до саморегуляції й самоосвіти. Постійне оновлення знань, ускладнення способів засвоєння інформації вимагає формування інноваційного мислення, творчої діяльності сучасної людини. У зазначеному контексті школа не може розглядатися виключно як освітня система, яка спрямована на формування у підростаючого покоління сучасних знань, умінь, навичок, розвиток здібностей. Такий підхід призводить до нівелювання її важливих завдань – формування зрілої, вихованої й освіченої особистості, здатної не тільки адаптуватися до змін інформаційного простору, але й володіти належним рівнем моральної культури, бути духовно багатою і морально стійкою, спроможною протидіяти негативним суспільним впливам, робити правильний моральний життєвий вибір. Ця вимога часу висуває перед учителями завдання рівноцінно реалізовувати як освітню, так і виховну, а також розвивальну функції навчання і виховання. Особливість педагогічного процесу зумовлює необхідність функціонування єдиної взаємопов'язаної освітньо-виховної системи, яка характеризує власне педагогічний аспект функціонування навчального закладу відповідного рівня і профілю.

Одним із кроків реформування системи середньої освіти і виховання стала розробка концепції «Школа майбутнього». Її реалізація знайшла відображення у варіативності освітньо-виховних систем функціонуючих загальноосвітніх навчальних закладів або у створенні різних типів державних і приватних закладів освіти: гімназій, ліцеїв, коледжів, профільних шкіл, навчально-освітніх

центрів тощо. Ці процеси актуалізують проблему підготовки якісно нового вчителя, професійно компетентного, здатного ефективно працювати в умовах динамічних змін, адаптуватися до педагогічних інновацій, адекватно і швидко реагувати на трансформації в сучасному освітньо-виховному середовищі.

Професійна підготовка майбутнього вчителя до роботи у різних освітньо-виховних системах загальноосвітніх закладів передбачає здійснення дослідження у двох площинах, одна з яких визначається процесом професійної підготовки, інша – різноманітністю освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів.

Аналіз стану дослідженості проблеми розробки й обґрунтування педагогічних систем, які включають різновиди – виховні, освітні, освітньо-виховні, дозволяє виявити значний доробок наукових педагогічних досліджень, починаючи з 50-тих років минулого століття.

Вивченню проблеми визначення сутності, створення і функціонування педагогічних систем присвячені роботи Л. Вікторової, В. Володька, Н. Кузьміної, В. Семиченко та ін. Виховну систему як вид педагогічної досліджували вітчизняні й зарубіжні педагоги (Є. Баришніков, М. Воропаєв, В. Караковський, Л. Новикова, Н. Селіванова, П. Степанов, Ю. Мануйлов, Г. Сорока та ін.).

Історичні аспекти розвитку гуманістичних виховних систем стали предметом наукового розгляду О. Гавриліна, етнопедагогічні особливості виховних систем вивчали О. Вишневський, Б. Ступарик, М. Стельмахович та ін. Особливості становлення й функціонування виховних просторів висвітлені в дослідженнях І. Демакової, О. Сидоркіна та ін.

Процес соціалізації особистості в умовах відкритої соціально-педагогічної системи досліджували Т. Алексеєнко, В. Болгаріна, І. Зверєва, Г. Лактіонова. Роль і місце класного колективу у виховній системі розглядали В. Караковський, Н. Селіванова, З. Шиліна та ін. Проблеми взаємодії особистості та середовища аналізували В. Бочарова, Н. Гонтаровська, А. Мудрик, В. Оржеховська, В. Постовий, А. Сиротенко та ін.

Теорія виховних, освітньо-виховних систем навчального закладу розробляється науковцями протягом останніх років дуже активно. Передумовою цього процесу є соціально-політичні трансформації, потреби освітньо-виховної практики і реалії самого життя. Зросла чисельність досліджень, присвячених проблемі формування компетентності майбутніх учителів відповідно до мінливості умов сучасного освітньо-виховного середовища. Серед провідних досліджень можна виокремити розроблені цілісні концепції підготовки майбутнього вчителя до професійної діяльності, а саме:

- системного підходу до розгляду педагогічних явищ у підготовці майбутніх учителів (В. Семиченко);

- формування педагогічної майстерності через спеціальні вправи у контрольованих умовах (І. Зязюн, М. Кривоніс, Н. Тарасевич, Н. Ничкало);
- гнучких педагогічних технологій навчання майбутніх учителів (В. Беспалько, А. Вербицький, І. Дичківська, Г. Селевко, О. Пехота, О. Пометун та ін.);
- професійно орієнтованої системи підготовки студентів (І. Зязюн, Н. Кузьміна, Г. Троцко, Л. Хомич та ін.);
- формування проектувальної компетентності через створення інноваційних педагогічних систем (В. Докучаєва та ін.);
- формування професійної та фахової компетентності майбутніх учителів (О. Антонова, О. Дубасенюк, А. Маркова, Л. Мітіна, О. Пометун, О. Тімець, В. Шахов та ін.).

У наукових доробках зазначених авторів простежуються різні підходи до розуміння професійної підготовки майбутніх педагогів у сучасному освітньо-виховному середовищі. Однак безпосередньо проблема професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем не відображена і ще не була в українській педагогічній науці предметом спеціальних досліджень.

Аналіз практичного досвіду вирішення проблеми професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів, методологічної та методичної літератури з досліджуваної теми дозволяє окреслити такі суперечності між:

- необхідністю розробки цілісної концепції освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів і наявністю розрізнених наукових підходів та теоретичних розвідок проблеми їх становлення і функціонування;
- соціальним замовленням освітньої галузі на підготовку майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів і недостатнім рівнем їх професійної компетентності у визначеному напрямі;
- потребою цілеспрямованого формування професійної компетентності майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем та недостатністю спеціальних наукових розробок системної реалізації цього процесу;
- зміною співвідношення сучасних інноваційних і традиційних технологій у роботі зі студентами та підвищенням вимог до професійної підготовки в нових умовах праці;
- об'єктивно наявними ресурсами та потенційними можливостями вищих навчальних закладів щодо професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем та недостатньою реалізацією їх у процесі формування професійної компетентності майбутніх фахівців.

Отже, актуальність проблеми, її соціальна значущість, необхідність вирішення виявлених суперечностей зумовили вибір теми дослідження **«Теоретичні та методичні основи професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана в межах комплексної наукової теми «Формування професійної компетентності майбутніх учителів в умовах європейської інтеграції», яка розробляється кафедрою педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка (державний реєстраційний номер РК № 0110U002110). Тема дисертації затверджена вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 4 від 28. 11. 2008 р.) й узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол №10 від 23. 12. 2008 р.).

Мета дослідження полягає в науковому обґрунтуванні теоретико-методичних основ та експериментальній перевірці ефективності впровадження структурно-функціональної моделі формування компетентності майбутніх учителів щодо здійснення педагогічної діяльності в умовах варіативності освітньо-виховних систем із використанням сучасних педагогічних технологій навчання студентів у процесі професійної підготовки у ВНЗ.

Відповідно до поставленої мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити аналіз досліджуваної проблеми на різних етапах суспільного розвитку.
2. Проаналізувати понятійно-термінологічний апарат дослідження.
3. Визначити сутність та обґрунтувати наукові засади освітньо-виховної системи загальноосвітнього закладу.
4. Розкрити сутність і зміст педагогічно-спеціалізованої компетентності майбутніх учителів як інтегрального утворення в контексті модернізації професійної підготовки, визначити критерії, показники та рівні її сформованості.
5. Теоретично обґрунтувати та розробити модель професійної підготовки майбутніх учителів у визначеному напрямі.
6. Розробити методику формування педагогічно-спеціалізованої компетентності майбутніх учителів щодо здійснення професійної діяльності в умовах варіативності освітньо-виховних систем та навчально-методичного забезпечення.
7. Експериментально перевірити ефективність моделі підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів.

Об'єкт дослідження: професійна підготовка майбутніх учителів у вищих навчальних закладах України.

Предмет дослідження: теоретико-методичні засади професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів.

Основні концептуальні ідеї дослідження. Науковий інтерес до окресленої проблеми зумовлений її актуальністю в сучасній системі освіти й виховання, вимогами до підготовки майбутніх учителів як компетентних, висококваліфікованих фахівців, здатних здійснювати професійну діяльність в умовах динамічності соціальних інституцій, зорієнтованих на особистісний та професійний саморозвиток з урахуванням особливостей розвитку різних освітньо-виховних систем загальноосвітніх навчальних закладів, а також адаптаційних можливостей педагогічних працівників.

Концептуальні засади дослідження об'єднують три взаємопов'язані концепти.

Методологічний концепт відображає взаємодію та взаємозв'язок різних підходів загальнонаукової й конкретно-наукової методології до розуміння сутності діяльності вчителя в умовах варіативності освітньо-виховних систем, вивчення проблем професійної підготовки з окресленої специфіки педагогічної діяльності. Так реалізація *цивілізаційно-середовищного підходу* забезпечує пояснення особливостей становлення й розвитку освітньо-виховних систем через урахування умов природи та організації середовища (суспільного, освітнього, інформаційного та ін.) з метою ефективного впливу чинників на формування особистості вихованця. У його межах педагогічний процес (зокрема у загальноосвітньому навчальному закладі та ВНЗ) розглядається як цивілізаційне явище, тобто його аналіз здійснюється через прояв найбільш загальних чинників та детермінант розвитку людської цивілізації. У межах *системного підходу* передбачено розгляд проблеми освітньо-виховних систем і професійної діяльності педагога в умовах їх варіативності у двох площинах: перша – вивчення феномену «освітньо-виховна система», її особливостей, видів, функціонування і розвитку, друга – дослідження професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем як комплексного педагогічного процесу формування предметної педагогічно-спеціалізованої компетентності в сприятливих умовах технологічного та науково-методичного забезпечення в освітньому середовищі вищого навчального закладу. Послугування положеннями *структурно-функціонального підходу* забезпечує з'ясування сутності й виокремлення в системних об'єктах (освітньо-виховній системі, системі професійної підготовки) структурних елементів (компонентів, підсистем) і визначення їх ролей (функцій, особливостей, взаємодії). Реалізація *синергетичного підходу* забезпечує пояснення сутності освітньо-виховної системи як складного нелінійного утворення, що перебуває в постійному процесі самоорганізації,

оскільки розвиток освітніх процесів відповідає синергетичним характеристикам. У межах *діяльнісного підходу* важливою є реалізація визначених педагогічних умов професійної підготовки, становлення і розвитку майбутнього вчителя як професіонала, формування його компетентностей у процесі навчальної діяльності та у ході виконання професійних обов'язків в умовах педагогічної практики. *Компетентнісний підхід* слугує для обґрунтування системи професійної підготовки майбутнього вчителя до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем, яка орієнтована на досягнення її результату – належного рівня сформованості педагогічно-спеціалізованої компетентності, високого професіоналізму, конкурентоспроможності на ринку праці, здатності проявляти гнучкість, мобільність і творчість у вирішенні професійних завдань. Метою використання *аксіологічного підходу* є визначення особливостей освітньо-виховних систем, у яких реалізується система цінностей, за якої вчитель виступає їх активним суб'єктом і носієм; відповідно у професійній підготовці майбутніх учителів до роботи в умовах їх варіативності важливим компонентом є формування особистості майбутнього вчителя, його світоглядної, духовної сфери. Упровадження *особистісно орієнтованого підходу* передбачає створення необхідних умов для особистісної реалізації майбутнього вчителя, розкриття його здібностей та якостей у процесі професійної підготовки з орієнтацією на індивідуальні особливості та можливості. Реалізація *задачного підходу* визначається здійсненням організації професійної підготовки майбутнього вчителя до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем через розв'язання системи педагогічних задач різного типу і складності, спрямованих на поєднання педагогічної теорії та виховної практики; активізацію мислительної діяльності студентів, формування гнучкого, творчого професійного мислення, розвитку їх здібностей, професійних інтересів; підвищення рівня засвоєння психолого-педагогічних понять, оволодіння науково-педагогічним інструментарієм.

Теоретичний концепт визначає змістову основу концепції освітньо-виховних систем і роботи вчителя в умовах їх варіативності, що містить такі основні складники, як:

- базові категорії, поняття і дефініції, без яких неможливим є розуміння сутності освітньо-виховної системи, її властивостей;
- типологія освітньо-виховних систем, визначення їх видів і типів;
- система методичного інструментарію для здійснення вчителем професійної діяльності в умовах варіативності освітньо-виховних систем;
- модель підготовки майбутніх учителів до роботи у визначеному напрямі, що спрямована на формування професійної компетентності, ядром якої є педагогічно-спеціалізована компетентність, що включає здатність випускника

організувати свою діяльність на високому науково-педагогічному рівні, самостійно вивчати, описувати і пояснювати реальні педагогічні явища освітньо-виховної системи, приймати педагогічно доцільні рішення, самостійно здобувати науково-педагогічні знання відповідно до змін та особливостей функціонування освітньо-виховної системи й швидко орієнтуватися в умовах її оновлення.

Процесуальний концепт передбачає визначення комплексу цілей, завдань, педагогічних умов і технологій професійної підготовки вчителя до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем на основі реалізації наукових підходів та дотримання взаємопов'язаних умов у її змістово-цільовому, організаційному та операційно-технологічному аспектах.

Обґрунтування методологічного, теоретичного й процесуального концептів дало змогу окреслити провідну ідею дослідження, згідно з якою професійна підготовка майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем є комплексним педагогічним процесом формування педагогічно-спеціалізованої компетентності майбутнього вчителя здійснювати професійну діяльність в умовах різних типів освітньо-виховних систем, що відбувається у сприятливих умовах технологічного та науково-методичного забезпечення в освітньому середовищі вищого навчального закладу. Ефективність професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем забезпечується розробкою та теоретичним обґрунтуванням відповідної структурно-функціональної моделі, принципів, критеріїв відбору змісту, що слугувало основою для його конструювання, визначення компонентів та впровадження у навчально-виховний процес вищого навчального закладу.

Загальна гіпотеза дослідження полягає в тому, що професійна підготовка майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем набуде ефективності за умов наукової розробки її теоретико-методичних засад, інтеграції технологічного та науково-методичного забезпечення підготовки в освітньому середовищі вищого навчального закладу.

Загальну гіпотезу конкретизовано у часткових припущеннях щодо необхідності забезпечення цього процесу шляхом:

- розробки теоретико-методологічних основ освітньо-виховної системи загальноосвітнього закладу, що включає: з'ясування сутності поняття як цілісного утворення, яке організовується в процесі інтеграції основних компонентів навчання і виховання; визначення його структури; дослідження закономірностей, принципів та етапів функціонування; класифікації за відповідними типами і видами; виокремлення особливостей педагогічної діяльності вчителя в умовах варіативності освітньо-виховних систем;
- розуміння професійної підготовки студентів до майбутньої діяльності як цілеспрямованої, спеціально організованої, професійно орієнтованої

взаємодії суб'єктів освіти з акцентом на формування професійної стратегії діяльності майбутнього вчителя;

- використання продуктивного вітчизняного та зарубіжного досвіду професійної підготовки майбутніх учителів та врахування сучасних світових тенденцій, що сприятиме підвищенню її ефективності та продуктивності;
- упровадження в освітній процес ВНЗ структурно-функціональної моделі формування необхідної професійної компетентності педагога-професіонала;
- розробки цілей, змісту і технологій професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем, стимулювання їх саморозвитку, самовдосконалення.

Методологічну основу дослідження становлять: філософські положення наукової теорії пізнання, діалектичні принципи взаємозв'язку та взаємообумовленості закономірностей і явищ соціальної дійсності, необхідності об'єктивного вивчення у розвитку і зв'язку з конкретно-історичними умовами на основі єдності логічного та історичного, загального й особливого; положення системної методології (теорія організації, загальна теорія систем, концепція самоорганізації); концептуальні положення психології й педагогіки про провідну роль діяльності у формуванні особистості, єдності свідомості й продуктивної активності суб'єкта в процесі навчання; провідні ідеї цивілізаційно-середовищного, системного, структурно-функціонального, синергетичного, аксіологічного, компетентнісного, особистісно орієнтованого, діяльнісного та задачного підходів до професійної підготовки майбутніх учителів; педагогічні теорії розвитку й саморозвитку професійних якостей особистості в процесі діяльності; методологічні засади інноваційних педагогічних технологій навчання.

Теоретичну основу дослідження становлять дослідження з проблем теорії систем (А. Авер'янов, Р. Акофф, В. Афанасьєв, Л. Берталанфі, І. Блауберг, М. Сетров, Е. Юдін та ін); теорії професійно-педагогічної підготовки (О. Абдулліна, В. Беспалько, І. Богданова, В. Вакуленко, С. Вітвицька, О. Глузман, А. Деркач, О. Дубасенюк, І. Зязюн, Л. Кондрашова, Н. Кузьміна, Н. Ничкало, Л. Пуховська, В. Семиченко, С. Сисоєва, В. Сластьонін та ін.); самоорганізації систем (М. Богуславський, Л. Зоріна, С. Курдюмов, І. Пригожин, В. Решетько, І. Стенгерс, С. Шевельова та ін.); філософії освіти і виховання (А. Алексюк, Ю. Бабанський, І. Бех, В. Бондар, Б. Гершунський, С. Гончаренко, В. Кремень, А. Мудрик, В. Сластьонін, Г. Щедровицький та ін.); загальних закономірностей розвитку особистості під впливом соціального середовища і виховання (О. Асмолов, І. Бех, Л. Виготський, П. Гальперін, О. Леонтєв, А. Макаренко, С. Рубінштейн та ін.).

Для розв'язання поставлених завдань та досягнення мети використано комплекс **методів дослідження**, зокрема:

теоретичні – аналіз філософських, психолого-педагогічних та нормативно-правових джерел, авторефератів, дисертацій, вивчення практичного досвіду діяльності загальноосвітніх навчальних закладів, інтернет-ресурсів; синтез та узагальнення фактичного матеріалу, порівняння і класифікація – з метою визначення типології освітньо-виховних систем, сутності та критеріїв сформованості педагогічно-спеціалізованої компетентності майбутніх учителів; моделювання і проектування – для розробки моделі професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем і методики формування професійної компетентності;

емпіричні – педагогічне спостереження, анкетування, тестування, бесіди, метод експертного оцінювання, самооцінювання – для визначення рівня оволодіння окресленими компетенціями; педагогічний експеримент – з метою перевірки ефективності розробленої моделі професійної підготовки майбутніх учителів;

методи математичної статистики – для обробки результатів педагогічного експерименту, перевірки їх об'єктивності й валідності.

Організація та експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальне дослідження проводилося впродовж 2007–2016 років. У ньому брали участь студенти гуманітарного напрямку Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Рівненського державного гуманітарного університету, Житомирського державного університету імені Івана Франка, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, викладачі та вчителі м. Житомира та Житомирської області. Усього в експериментальній роботі на різних її етапах взяло участь 938 студентів вищих навчальних закладів, 16 викладачів і 155 учителів, із них 73 заступники директора з виховної роботи.

На першому – *пошуково-аналітичному* – етапі дослідження (2007–2008 рр.) проведено аналіз та узагальнення історичної, філософської, психолого-педагогічної літератури з проблеми підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем; уточнено терміносистему базових понять дослідження; розроблено та затверджено програму експериментально-дослідної роботи.

На другому – *констатувальному* – етапі дослідження (2009–2010 рр.) визначено сутнісні характеристики педагогічно-спеціалізованої компетентності майбутніх учителів здійснювати професійну діяльність в умовах варіативності освітньо-виховних систем; обґрунтовано структуру професійної компетентності майбутніх учителів у визначеному напрямі; здійснено організацію й проведення

комплексного моніторингу рівня сформованості професійної компетентності майбутніх учителів щодо досліджуваного напрямку; обґрунтовано та розроблено структурно-функціональну модель підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем.

На третьому – *формульовальному* – етапі дослідження (2009–2014 рр.) проведено експериментальну перевірку ефективності впровадження авторської структурно-функціональної моделі, спрямованої на розвиток професійної педагогічно-спеціалізованої компетентності майбутніх учителів до діяльності у визначених умовах; апробовано спецкурс та методичне забезпечення.

На четвертому – *узагальнюючому* – етапі дослідження (2014–2016 рр.) здійснено статистично-кількісний аналіз й узагальнення результатів експериментальної роботи; сформульовано висновки, окреслено перспективи подальших наукових розробок проблеми професійної підготовки майбутніх учителів в умовах варіативності освітньо-виховних систем.

Наукова новизна і теоретична значущість дослідження полягає в тому, що *вперше* на міждисциплінарному рівні здійснено теоретико-методологічне обґрунтування концепції освітньо-виховних систем: уточнено поняття «освітньо-виховна система», «варіативність освітньо-виховних систем», визначені сутнісні ознаки, розроблено типологію, досліджено й науково обґрунтовано закономірності та педагогічні умови функціонування різних освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів; визначено змістові характеристики педагогічно-спеціалізованої компетентності майбутніх учителів щодо здійснення професійної діяльності в умовах варіативності освітньо-виховних систем; розроблено та обґрунтовано структурно-функціональну модель професійної підготовки майбутніх учителів до роботи у різних освітньо-виховних системах загальноосвітніх закладів.

Удосконалено зміст, організаційні форми, методи та технологію професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем шляхом упровадження організаційно-педагогічних умов формування педагогічно-спеціалізованої компетентності та сучасних освітніх технологій (класичне лекційно-семінарське навчання з використанням аудіовізуальних технічних засобів, його модернізація і модифікація на основі активізації й інтенсифікації діяльності студентів – технологія роботи в «малих групах» («Педагогічна майстерня»), проектна технологія, технологія портфоліо, технологія диференціації та індивідуалізації навчання, пошуково-дослідницька технологія, технологія розв'язання педагогічних задач).

Подальшого розвитку набули теоретичні положення професійної підготовки майбутніх учителів, обґрунтування наукового уявлення про їх професійну компетентність, що забезпечує її реалізацію в умовах варіативності освітньо-виховних систем.

Практичне значення дослідження полягає в розробці й упровадженні в процес професійної підготовки майбутніх учителів навчально-методичного комплексу, що включає: робочу програму й навчально-методичне забезпечення курсу «Освітньо-виховні системи»; авторські навчальні програми та змістове наповнення фахових педагогічних дисциплін «Педагогіка: інтегрований курс», «Загальна педагогіка», «Теорія виховання», «Дидактика», «Школознавство»; методичні рекомендації щодо професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в різних освітньо-виховних системах загальноосвітніх закладів.

Основні результати дослідження можуть бути використані в процесі професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем у вищих навчальних закладах різного рівня, науково-педагогічної підготовки магістрантів, самоосвітньої діяльності студентів психолого-педагогічних факультетів, у системі післядипломної освіти педагогічних працівників, для розроблення нормативних та варіативних педагогічних курсів.

Результати дослідження **впроваджено** в навчальний процес Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка № 2151/01 від 08. 12. 2014 р.), Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка №19/20-21 від 27. 02. 2015 р.), Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (довідка № 997 від 25. 06. 2015 р.), Житомирського державного університету імені Івана Франка (довідка № 1/932 від 14. 12. 2015 р.).

Особистий внесок здобувача. У колективних монографіях: «Професійна педагогічна освіта: становлення і розвиток педагогічного знання», підготовленій у співавторстві з О. Антоною, О. Березюк, С. Вітвицькою, О. Дубасенюк, Н. Сидорчук та ін., автором підготовлено розділ «Дослідження освітньо-виховних систем у педагогічній науці ХХ століття» (1 д.а.); «Професійна педагогічна освіта: системні дослідження» (співавтори О. Антонова, О. Березюк, С. Вітвицька, О. Вознюк, Л. Зданевич, О. Дубасенюк, Н. Сидорчук та ін.) – розділ «Системний підхід у дослідженні проблеми підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем» (1 д.а.); «Інноваційність ідей А. С. Макаренка в педагогіці ХХІ століття» (співавтори О. Антонова, О. Березюк, С. Вітвицька, О. Дубасенюк, І. Коновальчук, Л. Лук'янова, Н. Сидорчук та ін.) – розділ «Проблема створення освітньо-виховного середовища навчального закладу в контексті ідей А. С. Макаренка» (0,5 д.а.); «Професійний саморозвиток майбутнього фахівця» (співавтори О. Горай, Л. Канова, Л. Лабузна, В. Масляніцин, І. Сахневич, С. Соколовська) – розділи «Професійний саморозвиток майбутнього фахівця як педагогічна проблема» (0,5 д.а.), «Вступ», «Загальні висновки» (0,4 д.а.) та її редагування (8 д.а.); «Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід» (співавтори

О. Антонова, О. Березюк, С. Вітвицька, О. Вознюк, О. Дубасенюк, С. Лісова, Н. Сидорчук, С. Яценко та ін.) – у розділі «Особистісно орієнтована система внутрішньої діагностики навчальної діяльності студентів Житомирського державного університету імені Івана Франка» у співавторстві з О. Антоною, О. Дубасенюк, О. Вознюком автором розроблено і висвітлено шкали оцінювання сформованості професійної компетентності майбутніх учителів (0,4 д.а.); «Професійна педагогічна освіта: системні дослідження» (співавтори О. Антонова, О. Березюк, С. Вітвицька, О. Вознюк, О. Дубасенюк, С. Лісова, Н. Сидорчук та ін.) – розділ «Системний підхід у дослідженні проблеми підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем» (0,5 д.а.).

Ідеї співавторів у дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати наукової роботи апробувалися на засіданнях навчально-наукового виробничого комплексу «Полісся» Житомирського державного університету імені Івана Франка (2012–2016 рр.), були представлені на IV–VI Міжнародних виставках «Сучасні заклади освіти» (Київ, 2013–2015), а також доповідалися та обговорювалися на науково-практичних конференціях різного рівня, а саме:

міжнародних: «Волинські Афіни» першої третини ХІХ ст. у контексті розвитку освіти, науки і культури в Центрально-Східній Європі» (Кременець, 2005), «Акмеологія – наука ХХІ століття: розвиток професіоналізму» (Київ, 2008), «Духовна культура особистості та інноваційні освітні технології: виклики ХХІ століття» (Вінниця, 2012), «Становлення і розвиток науково-педагогічних шкіл: проблеми, досвід, перспективи» (Київ–Житомир, 2012), «Актуальні проблеми професійної освіти: теорія і практика» (Вінниця–Бар, 2012), «Нова якість освіти для дорослих» у межах Міжнародного тижня освіти дорослих в Україні (Київ–Чорнобиль–Житомир, 2012), «Філософія, педагогіка и социология в ХХІ веке» (Воронеж, 2013), «Креативні технології морального і патріотичного виховання молоді як основа успішного розвитку особистості» (Вінниця, 2013), «Міжкультурна регіональна освіта» (Житомир, 2013), «Інноваційні підходи до виховання студентської молоді у вищих навчальних закладах» (Житомир, 2014), «Європейський Союз – Україна: освіта дорослих» у межах Міжнародних днів освіти дорослих в Україні (Київ, 2014), «Praca wspieraniem w osiaganiu dojrzałości ludzkiej i religijnej» Międzynarodowa Konferencja Naukowa Z okazji 70 rocznicy śmierci ks. Mieczysława Kuznowicza S.J. założyciela Związku Młodzieży Przemysłowej i Rękodzielniczej w Krakowie (Kraków, 2015), «Становлення та розвиток акмеології: теоретичні і прикладні аспекти» (Житомир, 2015), VIII міжнародній науково-практичній конференції «Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи» (Хмельницький, 2015), IV міжнародному семінарі „Актуальні проблеми професійної освіти:

теорія і практика” (Бар, 2012), VI міжнародному семінарі „Новітні педагогічні технології у світлі духовних цінностей європейської цивілізації” (Вінниця, 2014); *всеукраїнських*: «Формування професійно-педагогічної майстерності вчителів: історія, сучасність, перспективи» (Житомир, 2010), «Розвиток дослідницьких здібностей обдарованих дітей та молоді» (Житомир, 2011), «Світоглядні та методологічні принципи креативності в освітній системі сьогодення» (Житомир, 2012), «Інноваційність ідей А.С.Макаренка в педагогіці ХХІ століття» (Житомир, 2013), «Дослідницький компонент у діяльності загальноосвітніх навчальних закладів та позашкільних закладів освіти: ретроспектива і перспектива» (Київ, 2013), «Магістратура в умовах євроінтеграційних процесів вищої школи» (Житомир, 2013), «Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном» (Житомир, 2014), «Професійна підготовка фахівців у системі неперервної освіти» (Житомир, 2015), «Відносини між батьками і дітьми: проблеми та шляхи їх розв’язання» (Хмельницький, 2015), «Інноваційні освітньо-виховні стратегії в сучасному світі: змістовний та технологічний аспект» (Суми, 2015), «Теорія і практика професійної підготовки фахівців у контексті загальноєвропейських інтеграційних процесів» (Житомир, 2016), «Розвиток професійної культури майбутніх фахівців: виклики, досвід, стратегії і перспективи» (Київ–Ірпінь, 2016);

регіональних семінарах: «Інноваційна діяльність як провідний чинник професійного розвитку педагога загальноосвітньої школи» (Коростень, 2012), міжрегіональному семінарі з міжнародною участю «Особистісний розвиток дорослої людини в системі неперервної освіти» (Житомир–Київ, 2013), науково-методологічних семінарах кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка (Житомир, 2009–2016).

Публікації. Основні наукові результати дослідження висвітлено в 1 монографії, 1 навчально-методичному посібнику, 48 одноосібних публікаціях, з них: 20 статей у провідних наукових фахових виданнях України, 4 – у наукових періодичних виданнях зарубіжних країн, 5 розділів у колективних монографіях, 18 статей і тез у збірниках наукових праць за матеріалами наукових конференцій, інструктивно-методичні матеріали. Загальний обсяг публікацій – 65,3 д.а.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук з теми «Методичні основи розв’язання соціально-педагогічних задач у процесі підготовки майбутніх учителів» за спеціальністю 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» захищена у 2000 році в Інституті педагогіки і психології професійної освіти (м. Київ). Її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, п’яти розділів і висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних

джерел, додатків на 43 сторінках. Повний обсяг тексту становить 514 сторінок (основного тексту – 411 сторінок). У списку використаних джерел подано 549 найменувань, з них 26 іноземними мовами. Робота вміщує 39 таблиць, 37 рисунків, що займають відповідно 38 і 15 самостійних сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір наукової проблеми, аргументовано її актуальність і ступінь розробленості, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання, викладено методологічні й теоретичні основи, охарактеризовано методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне й практичне значення результатів, подано інформацію про апробацію й упровадження результатів наукового пошуку.

У першому розділі – **«Теоретико-методологічні основи професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем»** – обґрунтовано методологію наукового дослідження, відображено результати історико-педагогічного аналізу вітчизняного й зарубіжного досвіду професійної підготовки майбутніх учителів у вирішенні окресленої проблеми; розкрито сутність основних понять дослідження «педагогічна система», «освітньо-виховна система», «професійна підготовка майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем»; проведено аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду професійної підготовки майбутніх учителів до визначеного напрямку діяльності.

Дослідження здійснювалося з позицій діалектичного принципу єдності загального, особливого і часткового. На рівні загального предмет дослідження проаналізовано у контексті теорії систем, її положень, що пояснює існування об'єктів, явищ як сукупності систем у реальному світі. На рівні особливого освітньо-виховні системи розглянуто як складне новоутворення, що характеризується певними властивостями, закономірностями та умовами розвитку, які потребують наукового дослідження. На рівні часткового окреслено особливості організації професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем.

На основі проведеного аналізу наукових джерел щодо професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем зроблено висновок про недостатність ґрунтовних цілісних досліджень у визначеному напрямі. У вітчизняній педагогічній науці здійснювалося дослідження особливостей загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів, фахової підготовки за різними спеціальностями, формування професійної компетентності та її складових. Однак нерозв'язаними залишаються проблеми визначення особливостей професійного середовища сучасного навчального закладу, специфіки теоретичної та практичної

підготовки у мінливих умовах реформування системи професійно-педагогічної освіти тощо. У дисертаційній роботі *освітньо-виховна система* розглядається як цілісне утворення, яке організовується в процесі інтеграції основних компонентів освіти і виховання (мета, суб'єкти, діяльність, спілкування, відносини, кадровий потенціал, матеріальна база), що сприяє розвитку і саморозвитку особистості, створенню своєрідного розвивального й освітньо-виховуючого середовища загальноосвітнього закладу.

Доведено неоднозначність тлумачення поняття «варіативність» щодо характеристики освітньо-виховних систем. Певною мірою його сутність зорієнтована на рівні системи освіти: державний, регіональний, конкретного навчального закладу. Варіативність і регіональність є провідними тенденціями розвитку освіти, що передбачають створення таких умов, які за наявності державних стандартів забезпечать особистісний розвиток і саморозвиток учнів, педагогів відповідно до вимог сьогодення. Обґрунтовано думку, що регіоналізація освітнього простору неможлива без гармонійного поєднання державного й соціального замовлення, потреб конкретного регіону.

На сучасному етапі розвитку освіти варіативність освітньо-виховних систем передбачає визнання правомірності різних шляхів реалізації єдиної мети і завдань шкільної освіти на основі функціонування кожного типу загальноосвітніх навчальних закладів, застосування різноманітних педагогічних систем і педагогічних технологій. На регіональному рівні передбачається вдосконалення освітньо-виховної системи навчального закладу, підвищення її ефективності й забезпечення цілісного розвитку з урахуванням національних і культурних загальноукраїнських і регіональних традицій, урахування специфіки соціально-економічних проблем регіону, зокрема в напрямі впровадження прогресивного педагогічного досвіду працівників закладу. На рівні конкретного закладу – відображення особливостей його функціонування, варіативність розробки навчально-виховного середовища, педагогічного керівництва процесом навчання і виховання, зв'язків між підсистемами.

У межах дослідження здійснено аналіз поняття «варіативність освітньо-виховних систем» з двох позицій: як ознаки *умови різноманітності* структури й зв'язків між елементами окремої системи, що її характеризують (тобто горизонтальний рівень); як ознаки варіативності *умов її існування* відповідно до типу, профільності навчального закладу, особливостей соціального середовища, в якому функціонує навчальний заклад, специфіки освітніх та регіональних характеристик (вертикальний рівень).

Різнманітність освітньо-виховних систем загальноосвітнього закладу як характеристика відображає нормативний аспект функціонування, тобто врахування кожного типу закладу, регіональну специфіку тощо. Водночас, варіативність більше відображає «індивідуальні» особливості освітньо-виховної

системи, тобто ті характеристики, які відрізняють кожну систему в межах одного типу. Поняття «*варіативність освітньо-виховних систем*» визначено як системну характеристику, яка відображає унікальність, своєрідність освітньо-виховної системи конкретного навчального закладу в поєднанні з особливостями структури, умов існування та характеру розвивального середовища.

Професійна підготовка майбутнього вчителя до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем – комплексний педагогічний процес формування професійної компетентності, ядром якої є педагогічно-спеціалізована компетентність в умовах різних типів освітньо-виховних систем, що здійснюється в сприятливих умовах технологічного та науково-методичного забезпечення фахової підготовки в освітньому середовищі вищого навчального закладу.

Методологія вивчення окресленої проблеми передбачає: філософський рівень розгляду предмета дослідження з позицій сучасної галузі знань – філософії освіти; загальнонауковий рівень – обґрунтування властивостей і якостей змісту, технологій професійної підготовки майбутніх учителів на основі застосування загальнонаукових принципів і підходів, що передбачають отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації; конкретнонауковий рівень – дослідження проблеми професійної підготовки майбутнього вчителя до роботи у різних освітньо-виховних системах загальноосвітніх закладів у двох площинах, одна з яких визначається особливостями процесу професійної підготовки, а інша – різноманітністю освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів.

Результати історико-педагогічного аналізу проблеми професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем засвідчили фрагментарність і однобічність цього процесу. Основою для визначення періодів розвитку педагогічних знань та становлення професійної підготовки педагогів стали висновки наукових досліджень учених, які розглядають окремі історико-методичні аспекти розвитку системи освіти і виховання, підготовки вчителів у вищій школі (діяльність відповідних навчальних закладів, політика держави з реформування шкільної освіти, вивчення прогресивних ідей видатних просвітителів, педагогів з проблеми професійної підготовки вчителів тощо).

Окреслено й охарактеризовано основні періоди професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем, а саме: формування загальних емпіричних знань про підготовку вчителів до роботи в навчальних закладах – від найдавніших часів до другої половини XVIII століття; становлення різних наукових теорій з проблем професійної підготовки майбутніх учителів – з другої половини XVIII століття до початку XX століття; активної розробки на основі практичного

новаторського досвіду діяльності навчальних закладів (державних, авторських, приватних) теоретичних основ професійної підготовки майбутніх учителів до роботи у навчальних закладах різного типу – з 30-тих років ХХ століття до 90-тих років ХХ століття; виокремлення сфери наукових знань про особливості вітчизняної професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в загальноосвітніх закладах з різними освітньо-виховними системами в окрему галузь – з 90-тих років ХХ століття до теперішнього часу.

У результаті аналізу зарубіжного та вітчизняного досвіду професійної підготовки майбутніх учителів до умов, що характеризуються варіативністю та диверсифікацією (змінюю і різноманіттям), з'ясовано, що основними тенденціями сучасної педагогічної освіти є її суттєве реформування, а саме: відхід від академічно-традиціоналістської парадигми, професійної підготовки вчителя, поєднання різних аспектів у моделях підготовки з метою врахування вимог сучасності, особливостей соціального замовлення тощо. Зазначене вимагає наукового обґрунтування нової моделі, методики професійної підготовки майбутніх учителів у цілому і, зокрема, до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем.

У другому розділі – **«Функціонування освітньо-виховних систем як педагогічна проблема»** – визначено філософсько-методологічні засади проблеми на різних історичних етапах, досліджено педагогічні умови функціонування освітньо-виховної системи навчального закладу, розроблено та охарактеризовано авторську типологію освітньо-виховних систем.

Вирішення фундаментальної проблеми загальної теорії систем передбачає розробку й обґрунтування законів, які визначають принципи створення, функціонування і розвитку різних систем із множиною підсистем матеріальної та ідеальної природи. Наукові пошуки вітчизняних та зарубіжних учених з проблеми системності вивчення явищ, предметів, процесів дійсності стали теоретико-методологічною базою реалізації системного підходу, який на сучасному етапі розвитку науки є провідним у дослідженнях різних галузей знань.

У роботі окреслено й охарактеризовано закономірності та педагогічні умови функціонування освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів. Перша закономірність виявляється в тому, що кожна освітньо-виховна система має провідну внутрішню мету, в якій відображаються причинно-наслідкові зв'язки, що визначають напрям розвитку і забезпечують цілісність, стійкість елементів і структури. Друга закономірність – усі компоненти знаходяться в нерозривній єдності, посилення чи послаблення одного з них суттєво відображається на освітньо-виховній системі в цілому. Третя закономірність – освітньо-виховна система є відкритою, а її функціонування та розвиток неможливий без впливу різнорівневого соціального середовища (мікро, макро). Окреслені

закономірності визначають сутність принципів функціонування системи: зворотного зв'язку, адаптації, варіативності, самоуправління й самоорганізації.

Однією з найбільш складних проблем створення типології є встановлення певної своєрідної стійкої інваріанти, відносно якої здійснюється класифікація різноманітних освітньо-виховних систем. На її основі відбувається порівняння освітньо-виховних систем і виокремлюється певна ознака, за якою характеризуються відмінності кожної. Відповідно до цього визначено варіативність як необхідну характеристику освітньо-виховної системи, що відрізняє її від інших.

При розробці типології систем (зокрема й освітньо-виховних) урахувалися визначені науковцями (В. Садовським, А. Уємовим, Е. Юдіним та ін.) основні системні параметри об'єктів, а саме: *цілісність* (система – це не сукупність рівнозначних елементів, а відображення залежності кожного з них від його місця, функції, впливу й відношення в системі); *структурність* (можливість розгляду системи через визначення її структури, зв'язків, відношень між елементами, обумовленість функціонування діяльністю її окремих елементів і властивостями структури); *взаємозалежність системи і середовища* (система формує і проявляє свої властивості в процесі взаємодії з середовищем як активний компонент цієї взаємодії); *ієрархічність* (кожний компонент системи може розглядатися як окрема система, а система, що досліджується, може бути окремим компонентом більш широкої й складної системи); *множинність опису системи* (враховуючи принцип складності кожної системи, її адекватне пізнання потребує побудови множини різних моделей, кожна з яких характеризує лише її окремий аспект).

Визначено критерії функціонування системи: *ціннісно-мотиваційний*, який окреслює образ випускника школи, наділеного необхідними рисами, якостями особистості, набутими ключовими компетентностями і має характер атрактивності, тобто орієнтації на досягнення очікуваного результату, мети; *цілісності*, що відображає особливості функціонування освітньо-виховної системи як окремого організму з притаманними йому структурою та різноманітними технологіями діяльності, який характеризується властивостями системності, ієрархічності, підпорядкованості та взаємодії з навколишнім середовищем; *фрактальності* та *варіативності* – як вияв у кожній системі необхідних для всіх освітньо-виховних систем елементів, єдиних функціональних і структурних принципів її існування (наприклад, гуманістичний принцип), що відображає властивість інваріантності та наявності характерних лише їй особливостей організації, врахування специфіки середовища, в якому знаходиться навчальний заклад, творчого потенціалу учасників освітнього процесу (педагогів, учнів, батьків); *саморозвитку* як важливого процесу самоорганізації й самодетермінації освітньо-виховної системи за рахунок перебудови існуючих й утворення нових

зв'язків між елементами завдяки її відкритості й нелінійності, здатності обмінюватися із середовищем енергією, інформацією та ін. й переходити з одного стану в інший.

У третьому розділі – **«Концептуальні засади до побудови структурно-функціональної моделі професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в освітньо-виховних системах різного типу загальноосвітніх закладів»** – обґрунтовано концепцію дослідження, охарактеризовано наукові підходи до професійної підготовки майбутніх учителів, визначено педагогічні умови функціонування освітньо-виховних систем та особливості педагогічної діяльності педагога, розкрито змістову структуру професійної компетентності, розроблено структурно-функціональну модель професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем.

Дослідження професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в означеному напрямі засвідчило, що цей процес набуває ефективності за умови реалізації наукових підходів та дотримання взаємозв'язку в її змістово-цільовому, організаційному та операційно-технологічному аспектах. З'ясовано, що для розширення науково-методичної обізнаності майбутнього педагога у пізнанні особливостей професійної діяльності, оптимізації та перетворенні професійної сфери, підвищенні рівня ефективності формування вмій обирати оптимальні, педагогічно доцільні варіанти вирішення практичних завдань необхідно обґрунтувати педагогічні умови функціонування освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів.

На основі теоретичного аналізу наукових досліджень та проведеної експериментальної роботи на констатувальному етапі експерименту педагогічними умовами підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем визначено: спрямованість процесу професійної підготовки на ціннісно-сміслову самовизначення з урахуванням особливостей подальшої професійної діяльності в конкретній освітньо-виховній системі навчального закладу; конструювання особистісно орієнтованих технологій підготовки майбутніх учителів у межах кредитно-модульної системи навчання; створення необхідного розвивального освітнього простору для вільної реалізації особистісної позиції, вибору змісту і способів навчання; міждисциплінарна інтеграція змісту вищої педагогічної освіти.

Зазначено, що провідною ознакою компетентності є діяльнісний характер узагальнених умінь у поєднанні з системою необхідних загальних, психолого-педагогічних та фахових знань, що виявляються в здатності особистості здійснювати вибір, керуючись особистісними якостями, адекватно оцінюючи конкретну ситуацію у професійній діяльності та повсякденному житті в умовах постійно змінюваного світу. На сучасному етапі розвитку освіти і виховання до основних ознак професійної компетентності вчителя віднесено: сформовану

систему знань, необхідну для успішної професійної діяльності; усвідомлення значущості цих знань для практики; володіння операційними вміннями й алгоритмами вирішення задач; спроможність творчо реалізовувати професійну діяльність.

У результаті теоретичного вивчення проблеми формування професійної компетентності систематизовано її основні характеристики: сформованість професійно значущих знань, умінь і навичок виконання професійних завдань; наявність особистісних якостей і властивостей; єдність змістової та операційної складової готовності вчителя до професійної діяльності та ін.

Професійну компетентність учителя визначено як багатоаспектне інтегральне особистісне утворення, яке включає загальну та широку професійну ерудицію, систему необхідних умінь, навичок і способів виконання професійних дій, сукупність професійно-ціннісних ставлень та досвід дослідницької діяльності, що є критерієм становлення вчителя-професіонала.

Результатом професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем визначено педагогічно-спеціалізовану компетентність, яка є складовою професійної компетентності й відображає своєрідність структури педагогічної діяльності в сучасних умовах. Вона включає сукупність необхідних знань, умінь, навичок, ціннісних ставлень та досвіду творчої дослідницької діяльності, що забезпечують ефективне виконання вчителем своєї професійної діяльності в умовах варіативності освітньо-виховних систем, тобто такі структурні компетенції, як мотиваційно-ціннісна, предметна, технологічна, інформаційно-дослідницька та компетенція самопізнання і самооцінки. Відповідно розроблено також систему критеріїв оцінювання її сформованості. У зв'язку з тим, що в науковій практиці відсутня комплексна методика вивчення рівня сформованості педагогічно-спеціалізованої компетентності майбутніх учителів, експериментально-діагностична робота ґрунтувалася на синтетичному поєднанні окремих методик, шкал і показників діагностики та розробки авторських анкет, творчих завдань, розв'язання кейсів, дослідницьких завдань тощо.

З метою вдосконалення й коригування процесу професійної підготовки майбутнього вчителя відповідно до соціального замовлення з урахуванням особливостей розвитку освітнього простору розроблено структурно-функціональну модель, яка включає такі компоненти: цільовий, концептуальний, змістовий, технологічний, результативно-коригуючий (рис. 1).

Цільовий компонент моделі вміщує мету реалізації підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем у процесі навчання у ВНЗ: забезпечення формування професійної компетентності майбутніх учителів з акцентом на педагогічно-спеціалізовану компетентність, що передбачає здійснення професійної діяльності в умовах конкретного

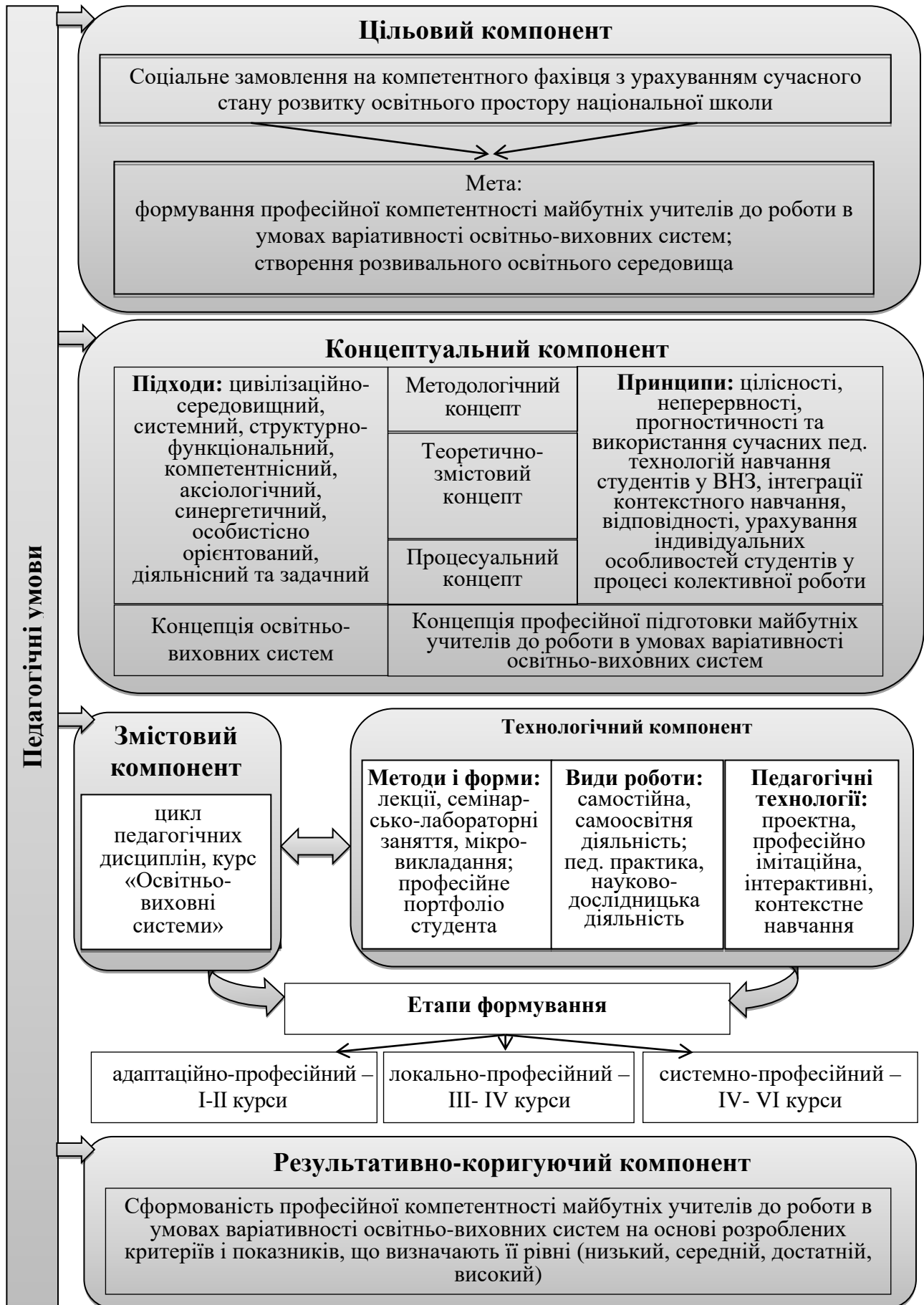

Рис. 1. Структурно-функціональна модель підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем

загальноосвітнього закладу на основі сучасних педагогічних технологій. Визначена мета зумовлена: актуальними проблемами сучасної системи освіти і виховання, вимогами до підготовки майбутніх учителів як компетентних, висококваліфікованих фахівців, здатних здійснювати життєдіяльність в умовах постійно змінюваного світу; особливостями розвитку різних освітньо-виховних систем загальноосвітніх навчальних закладів і можливостями педагогічних працівників ефективно виконувати професійні функції в умовах варіативності; інтересами і потребами підростаючого покоління; запитами особистості щодо створення умов для її повноцінного різностороннього розвитку й саморозвитку та ін.

Змістовий компонент включає інтегративні психолого-педагогічні знання, що засвоюються в процесі вивчення педагогічних дисциплін («Педагогіка», «Історія педагогіки», «Етнопедagogіка»), курсу «Освітньо-виховні системи» та основних видів роботи студента (самостійної, самоосвітньої, професійної під час педагогічної практики, науково-дослідницької та ін.) у межах навчального плану.

Технологічний компонент моделі професійної підготовки майбутніх педагогів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем характеризується особливостями цілісного процесу навчання у вищому навчальному закладі, забезпеченням участі студентів у всіх видах діяльності (навчально-пізнавальній, дослідницькій, професійно-адаптивній, художньо-естетичній, фізкультурно-оздоровчій, трудовій та ін.) у навчальний і позанавчальний час і реалізується шляхом упровадження сучасних технологій навчання і виховання (проектної, професійно імітаційної, інтерактивної, контекстного навчання та ін.).

Цей процес здійснюється на кожному із зазначених етапів підготовки: адаптаційно-професійному, локально-професійному, системно-професійному.

Результативно-коригуючий компонент моделі відображає досягнення поставленої мети, тобто очікуваний результат професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах освітньо-виховних систем – сформованість педагогічно-спеціалізованої компетентності, що забезпечує ефективність педагогічної діяльності в досліджуваній сфері. Перевірку рівня сформованості визначеної компетентності передбачено здійснювати на основі розроблених критеріїв: ціннісно-орієнтаційного, інформаційно-змістового, технологічного та особистісного, відповідно до яких виокремлено рівні компетентності: високий (творчий), достатній (конструктивний), середній (адаптивний) і низький (репродуктивний).

У четвертому розділі – **«Методичні основи професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах функціонування різних освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів»** – розкрито шляхи відбору і структурування змісту професійної підготовки майбутніх учителів у

окресленому аспекті, висвітлено хід розробки педагогічних технологій, методики формування педагогічно-спеціалізованої компетентності майбутніх учителів у навчальному процесі ВНЗ у ході організації різних видів діяльності.

Відповідно до визначених методичних основ підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем для структурування її змісту окреслено такі напрями, як аналітичний, професіографічний, практичний.

Аналітичний характеризується здійсненням комплексу важливих завдань (збір, обробка та аналіз навчальної інформації, яка включала державні документи, теоретичні дослідження з проблем створення і розробки різних виховних, освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів, практичний досвід педагогічних колективів навчальних закладів щодо впровадження варіативних освітньо-виховних систем через призму мети професійної підготовки майбутніх учителів), результатом чого стало визначення змістової складової концепції освітньо-виховних систем та теоретичної підготовки майбутніх студентів до роботи в умовах їх варіативності.

У процесі дослідження змісту професійної підготовки майбутніх учителів до роботи у визначеному напрямі доведено, що сукупність наукових педагогічних знань можна розділити на дві групи. Перша – знання, які відображають педагогічну дійсність у тому вигляді, в якому вона існує, тобто знання про реальний педагогічний процес. Друга група – знання про норми, регулятори діяльності щодо планування, організації, здійснення й удосконалення педагогічної діяльності відповідно до цілей освітньо-виховного процесу й умов, за яких він відбувається. Обґрунтовано думку, що знання про освітньо-виховні системи, історію їх становлення й розвиток, типологію, професійну діяльність учителя в умовах їх варіативності можна віднести до обох груп педагогічних знань. У контексті зазначеного сформульовано висновок, що зміст професійної підготовки майбутніх учителів до окресленого напрямку діяльності передбачає цілісне структурування та інтеграцію інформації усіх педагогічних дисциплін, що вивчаються у вищому навчальному закладі.

Охарактеризовано *професіографічний* напрям, який визначався такими основними завданнями: розробка та обґрунтування на основі принципів неперервності та інтегративності з урахуванням освітньо-кваліфікаційних вимог до підготовки майбутніх учителів програми підготовки в окресленому аспекті (тобто структурування теоретичних основ у межах навчальних дисциплін професійної та практичної підготовки), педагогічно доцільне поєднання різних організаційних форм навчання з використанням сучасних педагогічних технологій та засобів навчання.

Доповнення змісту навчальних модулів здійснювалося з урахуванням цільового призначення інформаційного матеріалу, поєднання комплексних,

інтегрованих і часткових дидактичних цілей, професійної спрямованості й повноти навчального матеріалу з різних навчальних психолого-педагогічних дисциплін, відносної самостійності модулів; реалізації обов'язкового зворотного зв'язку, можливості оптимального засвоєння студентами інформаційного і методичного матеріалу. Доведено, що важливими психолого-дидактичними умовами реалізації такого підходу в професійній підготовці є розвиток творчого і критичного мислення майбутніх педагогів, формування професійно орієнтованого досвіду та набуття й освоєння методичного інструментарію організації й здійснення науково-пізнавальної діяльності, рольового та імітаційного моделювання.

Третій напрям – *практичний* – передбачав розробку та впровадження науково-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем навчальних закладів. Сформульовано висновок, що формування педагогічно-спеціалізованої компетентності майбутніх учителів має здійснюватися на основі розуміння того, що, по-перше, компетентність як результат оволодіння компетенціями формується в процесі організації практико-орієнтованого навчання. По-друге, навчальний процес має забезпечувати: міждисциплінарність та інтегративність дисциплін соціально-гуманітарного, природничо-наукового, загальнопрофесійного та практичного блоків професійної підготовки, їх зв'язок із майбутньою професійною діяльністю; змістово-технологічну наступність навчання і виховання студентів; діагностичність навчання майбутніх учителів, тобто поетапне виявлення рівня компетентності засобами діагностично-критеріального апарату. По-третє, професійна освіта має бути спрямована не тільки на розвиток особистості студента на основі його індивідуальних особливостей, але й орієнтацію на освіту як освоєння суспільного продукту, що є основою реалізації його творчого саморозвитку й особистісного зростання.

З цією метою розроблено інструктивно-методичні матеріали до семінарсько-лабораторних занять, навчальне портфоліо майбутнього вчителя, робочі зошити. У зв'язку із збільшенням обсягу самостійної роботи студента з навчальної дисципліни підбір індивідуальних та самостійних завдань і розробка інструктивно-методичних рекомендацій до їх виконання передбачали збільшення кількості та урізноманітнення видів завдань відповідно до рівня складності, доповнення питаннями контролю та самоконтролю, розроблення критеріїв оцінювання різних видів роботи студента. Теоретичні й практичні завдання робочих зошитів були спрямовані на ефективне та якісне засвоєння теоретичних положень педагогічної науки, розвиток продуктивного педагогічного мислення, формування професійних умінь і навичок, оволодіння відповідними компетенціями.

Доведено, що використання сучасних освітніх технологій у професійній підготовці майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем має ґрунтуватися на принципах діалогічності, діяльнісно-творчого характеру навчання, направленості на індивідуальний розвиток кожного студента, створення необхідного розвивального освітнього простору для вільного вибору в прийнятті самостійних рішень, змісту і способів навчання, формування власної професійної стратегії в процесі навчання та педагогічної практики.

Обґрунтовано доцільність вибору педагогічних технологій, які найбільш повно забезпечують ефективність і продуктивність навчального процесу професійної підготовки у ВНЗ до означеного напрямку педагогічної діяльності й урахують особливості кадрового та матеріально-технічного забезпечення їх реалізації, а саме: технології за типом організації та управління пізнавальною діяльністю (за В.П. Беспальком) – класичне лекційно-семінарське навчання з використанням аудіовізуальних технічних засобів, система роботи в «малих групах», проектна технологія, технологія портфоліо, технологія диференціації та індивідуалізації навчання, пошуково-дослідницька технологія, технологія розв'язання педагогічних задач.

З урахуванням того, що логіка формування педагогічно-спеціалізованої компетентності передбачає рух від засвоєння теоретичних знань про освітньо-виховні системи та особливості роботи вчителя в умовах їх варіативності до особистісного опанування необхідними діями і навичками цієї діяльності, умовно окреслено такі стадії. Перша – теоретичне засвоєння інформації про сутність освітньо-виховної системи загальноосвітнього закладу, типологію, умови та особливості становлення і функціонування, а також про проблеми організації педагогічної діяльності в умовах різних типів освітньо-виховних систем загальноосвітніх шкіл, розширення знань про особистісний потенціал і потреби майбутніх учителів і співвіднесення їх з можливостями навчального середовища ВНЗ.

Друга – характеризується формуванням основ педагогічно-спеціалізованої компетентності та перенесенням їх у контекст професійної діяльності вчителя в реальних умовах, що забезпечує інтеріоризацію теоретичного знання, набутих умінь та навичок, формування професійної спрямованості та необхідних особистісних якостей. Організація такого навчального процесу (лекційно-практичні заняття й педагогічна практика) забезпечує репродуктивний та адаптивний рівень формування професійної компетентності майбутнього вчителя, сприяє удосконаленню навичок професійної адаптації, створенню й втіленню власних творчих розробок професійної взаємодії в умовах конкретного навчального закладу.

Третя стадія визначається розвитком сформованої педагогічно-спеціалізованої компетентності здійснювати педагогічну діяльність в умовах варіативності освітньо-виховних систем у напрямі продукування індивідуальної стратегії професійної діяльності, що передбачає досягнення конструктивного та творчого рівня компетентності.

Четверта стадія характеризується формуванням досвіду творчої професійної діяльності у ході навчального процесу та активної педагогічної практики, продуктивною діяльністю в умовах освітньо-виховної системи конкретного навчального закладу, обґрунтуванням та частковою реалізацією індивідуальної стратегії майбутньої професійної діяльності в умовах варіативності освітньо-виховних систем.

З'ясовано, що процес професійної підготовки майбутніх учителів до роботи у визначених умовах відбувається на кожному етапі: адаптаційно-професійному (1 стадія), локально-професійному (2 стадія), системно-професійному (3-4 стадія).

На основі теоретичного пошуку та експериментальної роботи визначено організаційно-методичні умови професійної підготовки майбутніх учителів до роботи у різних освітньо-виховних системах, зокрема такі: спрямування професійної підготовки на ціннісно-сміслову самовизначення з урахуванням особливостей професійної діяльності в умовах конкретної освітньо-виховної системи навчального закладу; конструювання особистісно орієнтованих технологій в умовах кредитно-модульної системи навчання; забезпечення можливостей саморозвитку та самореалізації в процесі різних видів діяльності (навчальної, науково-дослідницької, самоосвітньої тощо); міждисциплінарна інтеграція змісту вищої педагогічної освіти. При їх визначенні було враховано також особливості освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів та їх вплив на професійну діяльність учителя шляхом ускладнення умов адаптації вчителя у межах конкретного навчального закладу, необхідності коригування та творчої реалізації обраної професійної стратегії, подолання труднощів у розвитку його професійної суб'єктності тощо. Зазначимо, що реалізація окреслених організаційно-методичних умов відбувалася на кожному етапі професійної підготовки майбутнього вчителя.

У п'ятому розділі – **«Дослідно-експериментальна перевірка ефективності моделі професійної підготовки майбутніх учителів до роботи у різних освітньо-виховних системах загальноосвітніх закладів»** – висвітлено програму та методику організації експериментального дослідження з формування професійної компетентності майбутніх учителів здійснювати педагогічну діяльність в умовах варіативності освітньо-виховних систем; представлено результати кількісного та якісного аналізу впровадження розробленої моделі.

Логіка формувального етапу експерименту передбачала таку послідовність: визначення на діагностичній основі рівня сформованості професійної спрямованості, ступеня мотивації на професійний та особистісний розвиток, наявності базових конструктів педагогічно-спеціалізованої компетентності; здійснення експериментально-формувального впливу на процес оволодіння компетенціями, що окреслюють педагогічно-спеціалізовану компетентність, та виявлення динаміки рівня її сформованості й розвитку на основі порівняння сумарних показників, отриманих у процесі діагностики на різних етапах експерименту.

У формувальному етапі експерименту брало участь 655 студентів (345 студентів експериментальної групи і 310 – контрольної). Вибір і формування контрольних й експериментальних груп проводився на основі Q-критерія Розенбаума.

Метою первинного обстеження першокурсників визначено: діагностування наявного рівня стартових основ (базових конструктів майбутньої професійної діяльності в умовах варіативності освітньо-виховних систем), що складають: сукупність *знань* про освітньо-виховні системи, роботу вчителя у досліджуваній сфері діяльності, набутих на основі життєвого та суспільного досвіду, системи наявних *професійно орієнтованих умінь та навичок*, важливих для виконання педагогічної діяльності в умовах освітньо-виховної системи конкретного навчального закладу, рівня *професійно орієнтованих цінностей та мотивів*, необхідних для реалізації власної професійної та особистісної стратегії; забезпечення *педагогічної рефлексії* майбутніх учителів та *здатності до професійного саморозвитку*.

Результати проведеного опитування засвідчили, що студенти контрольної та експериментальної груп виявили узгодженість професійних й особистісних інтересів, позитивну мотивацію навчально-пізнавальної та професійно орієнтованої діяльності, гуманістичні цінності, які складають основу мотиваційно-ціннісної компетенції, що сформована на середньому та низькому рівнях. Більш розвиненими є комунікативні та аналітичні вміння, а недостатньою мірою – організаторські, конструктивні та прогностичні. Виявлено низький коефіцієнт адаптації (за К. Роджерсом) до умов конкретного навчального закладу, несформованість професійних якостей, які характеризують здатність розробляти та реалізовувати власну професійну стратегію.

Аналіз отриманих результатів щодо рівня оволодіння студентами складовими компетенціями (мотиваційно-ціннісною, предметною, технологічною, інформаційно-дослідницькою та компетенцією самопізнання і самооцінки) перед упровадженням авторської моделі професійної підготовки до роботи в

умовах варіативності освітньо-виховних систем не підтвердив суттєвих відмінностей у результатах контрольної й експериментальної груп.

Зазначене зумовило необхідність упровадження моделі професійної підготовки майбутніх учителів до роботи у визначеному напрямі, результатом якої є сформована педагогічно-спеціалізована компетентність. Цей процес передбачав обґрунтування та реалізацію інваріантних та варіативних умов організації навчання у контрольних та експериментальних групах, перевірку ефективності моделі. До інваріантних умов віднесено: однакову тривалість навчання та кількість занять, ідентичність вимог до їх проведення на початку й наприкінці діагностичного експерименту, сталі критерії оцінювання рівня сформованості педагогічно-спеціалізованої компетентності майбутнього вчителя до здійснення професійної діяльності в умовах варіативності освітньо-виховних систем. Варіативні умови передбачали реалізацію цільового, концептуального, змістового, технологічного та результативно-коригуючого компонентів моделі, апробованої в експериментальних групах.

Висновок про ефективність упровадження розробленої моделі професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем здійснювався на основі аналізу результатів за рівнями сформованості педагогічно-спеціалізованої компетентності наприкінці формульованого етапу експерименту.

Проведене дослідження засвідчило про зміни, які відбулися у рівнях сформованості визначеної компетентності як у контрольних, так і в експериментальних групах. Однак очевидною є суттєва різниця між цими показниками, що підтверджена методами математичної статистики (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльні результати рівнів сформованості педагогічно-спеціалізованої компетентності майбутніх учителів наприкінці експерименту в КГ та ЕГ (у %)

Компетенції		Рівні сформованості							
		низький		середній		достатній		високий	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Мотиваційно-ціннісна	на початку	33,2	31,0	34,8	36,2	20,0	20,6	11,9	12,2
	наприкінці	19,9	8,4	28,0	18,7	30,6	43,9	21,5	29,0
Предметна	на початку	69,4	68,4	22,3	23,5	8,1	8,1	0	0
	наприкінці	8,7	5,2	35,8	21,7	38,7	49,3	16,8	23,8
Технологічна та інформаційно-дослідницька	на початку	46,1	45,5	29,4	28,4	21,9	22,9	2,6	3,2
	наприкінці	15,8	9,6	32,6	28,7	40,3	45,5	11,3	16,2
Самопізнання і самооцінки	на початку	29,4	27,2	45,5	46,4	18,1	19,7	7,0	6,7
	наприкінці	5,8	2,3	22,6	18,0	61,3	63,5	10,3	16,2

Як свідчать порівняльні дані, у студентів ЕГ виявлено кращі результати сформованості педагогічно-спеціалізованої компетентності здійснювати професійну діяльність в умовах варіативності освітньо-виховних систем. За показниками відповідних компетенцій, що складають педагогічно-спеціалізовану компетентність майбутніх учителів, відбулися позитивні зміни наприкінці експерименту порівняно з початковим етапом: мотиваційно-ціннісна компетенція характеризується відповідними рівневими показниками – високий рівень – 12,2% проти 29,0%, достатній рівень – 20,6% проти 43,9%, середній – 18,7% проти 36,2%, низький – 8,4% проти 31,0%; предметна компетенція відповідно: високий рівень – 0% проти 23,8%, достатній рівень – 81,0% проти 49,3%, середній рівень – 23,5% проти 21,7% і низький рівень – 68,4% проти 5,2%. Технологічна та інформаційно-дослідницька компетенція представлена такими показниками: високий рівень – 3,2% проти 23,8%, достатній – 22,9% проти 45,5%, середній – 28,4% проти 28,7% і низький – 45,5% проти 9,6%. Рівневі показники компетенції самопізнання і самооцінки виявлені: високого рівня 6,7% проти 16,2%, достатнього рівня – 19,7% проти 63,5%, середнього – 46,4% проти 18,0% і низького рівня 27,2% проти 2,3%. Виявлено, що найбільші зрушення відбулися у показниках предметної компетенції. Отже, результати після проведеного експерименту є не випадковими, а їх достовірність підтверджена за допомогою ϕ^* -критерію Фішера та критерію Колмогорова-Смірнова. Останнє засвідчує ефективність упровадження розроблених педагогічних технологій, створення освітньо-розвивального середовища, реалізацію організаційно-педагогічних умов у навчально-виховному процесі з опорою на наукові принципи та підходи.

Таким чином поставлена мета досягнута, гіпотеза доведена, а визначені завдання розв'язані.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне обґрунтування та практичне розв'язання актуальної наукової проблеми професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем, що дозволило зробити такі висновки:

1. З'ясовано, що основною вимогою сучасної педагогічної освіти є підготовка компетентного вчителя зі сформованими професійними компетентностями, які забезпечують в умовах освітніх перетворень і змін здатність до самостійного виконання професійних обов'язків, самоосвіти, володіння педагогічною культурою, готовність до саморозвитку й удосконалення. Вивчення стану розробленості досліджуваної проблеми у педагогічній теорії й практиці професійної освіти дозволяє стверджувати про відсутність цілісного системного дослідження у цій сфері. У вітчизняній педагогічній науці здійснюються дослідження з проблем загальнопедагогічної

підготовки майбутніх учителів, фахової підготовки за різними спеціальностями, формування професійної компетентності та її складових, однак нерозв'язаними залишаються проблеми вивчення особливостей професійного середовища, освітньо-виховних систем сучасного навчального закладу, специфіки теоретичної та практичної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах їх варіативності тощо.

На основі проведеного аналізу проблеми професійної підготовки майбутніх учителів у історико-педагогічному контексті виділено періоди, які відображають її становлення і розвиток в умовах варіативності освітньо-виховних систем: період формування загальних емпіричних знань про підготовку вчителів до роботи в навчальних закладах – від найдавніших часів до другої половини XVIII століття; період становлення різних наукових теорій з проблем професійної підготовки майбутніх учителів – з другої половини XVIII століття до початку XX століття; період активної розробки на основі практичного новаторського досвіду діяльності навчальних закладів (державних, авторських, приватних) теоретичних основ професійної підготовки майбутніх учителів до роботи у навчальних закладах різного типу – з 30-тих років XX століття до 90-тих років XX століття; період виокремлення сфери наукових знань про особливості вітчизняної професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в загальноосвітніх закладах з різними освітньо-виховними системами в окрему галузь – з 90-тих років XX століття до теперішнього часу.

Охарактеризовано теоретико-методологічні засади вирішення проблеми професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем. Доведено доцільність розгляду предмета дослідження на філософському рівні з позицій нової галузі знань – філософії освіти, на загальнонауковому рівні шляхом обґрунтування властивостей і якостей змісту, технологій професійної підготовки майбутніх учителів на основі застосування загальнонаукових принципів і підходів, на конкретнауковому рівні – дослідження проблеми професійної підготовки майбутнього вчителя до роботи у різних освітньо-виховних системах загальноосвітніх закладів у площинах, одна з яких визначається особливостями процесу професійної підготовки, а інша – різноманітністю освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів.

На основі проведеного аналізу досвіду професійної підготовки майбутніх учителів обґрунтовано висновок про доцільність застосування системного, цивілізаційно-середовищного, аксіологічного, компетентнісного, діяльнісного, особистісно орієнтованого та задачного підходів до професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем.

2. У результаті здійсненого аналізу понятійно-термінологічного апарату дослідження визначено блоки понять відповідно до їх категоріальних ознак:

перший – складають поняття, які характеризують будову системних об'єктів, другий – пов'язаний із дослідженням функціонування системних об'єктів, яким є освітньо-виховна система, третій – вміщує поняття, які окреслюють процеси розвитку системних об'єктів і підготовки фахівців до роботи в умовах цих систем.

У межах дослідження «освітньо-виховна система» тлумачиться як цілісне утворення, яке організовується в процесі інтеграції основних компонентів освіти і виховання (мета, суб'єкти, їхня діяльність, спілкування, відносини, кадровий потенціал, матеріальна база), що сприяє розвитку і саморозвитку особистості, створенню своєрідного, розвивального та освітньо-виховуючого середовища загальноосвітнього закладу. Сформульовано висновок про неоднозначність тлумачення поняття «варіативність освітньо-виховних систем», яке у межах дослідження розглядається як системна характеристика, що відображає унікальність, своєрідність освітньо-виховної системи конкретного навчального закладу в поєднанні з особливостями структури, умов існування та специфіки розвивального середовища. З'ясовано, що професійна підготовка майбутнього вчителя до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем є комплексним педагогічним процесом формування професійної компетентності, що відбувається в сприятливих умовах технологічного та науково-методичного забезпечення фахової підготовки в освітньому середовищі вищого навчального закладу.

3. Розроблено концепцію освітньо-виховних систем, яка вміщує змістову характеристику досліджуваного феномену, визначені структурні елементи, їх характеристику, виявлено етапи функціонування та зміни, що відбуваються на кожному з них. Досліджено й науково обґрунтовано закономірності та педагогічні умови функціонування різних освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів. Виокремлено критерії типологізації освітньо-виховних систем: ціннісно-мотиваційна спрямованість, яка передбачає визначення ціннісного орієнтиру освітньо-виховної системи у досягненні поставлених завдань; цілісність – встановлення необхідних компонентів, елементів системи, які відтворюють внутрішню єдність об'єкта, його завершеність; фрактальність та варіативність – розкриття різноманітності у спрямованості системи, наявності необхідних елементів та варіацій у взаємодії й взаємозалежності; визначення перспектив саморозвитку освітньо-виховної системи, що передбачає диверсифікацію у структурній перебудові освітньо-виховної системи, здатності до різнобічного розвитку, швидкого реагування на нові виклики у вирішенні проблем навчання і виховання підрастаючого покоління.

4. Виявлено, що формування професійної компетентності майбутнього вчителя у визначеному напрямі має певну специфіку і може тлумачитися як спеціальна компетентність – педагогічно-спеціалізована. Такий підвид

професійної компетентності є інтегральним особистісним утворенням, яке включає: володіння теоретико-методологічними, психолого-педагогічними і методичними знаннями про сутність, ознаки, особливості й типологію освітньо-виховних систем, узагальненими знаннями та способами виконання професійних дій педагога в умовах варіативності, а також сукупність професійно-ціннісних відносин та досвіду дослідницької діяльності в конкретному освітньо-виховному середовищі загальноосвітнього закладу. Окреслена компетентність вміщує такі структурні компетенції: мотиваційно-ціннісну, предметну, технологічну, інформаційно-дослідницьку та компетенцію самопізнання і самооцінки. З метою визначення рівня сформованості компетентності майбутніх учителів здійснювати педагогічну діяльність в умовах варіативності освітньо-виховних систем розроблено систему критеріїв її оцінювання за відповідними методиками діагностики до кожного з них. Окреслено змістові характеристики рівнів сформованості досліджуваної компетентності (високий, достатній, середній, низький).

5. З метою вдосконалення й коригування процесу професійної підготовки майбутнього вчителя до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем розроблено структурно-функціональну модель, яка вміщує цільовий, концептуальний, змістовий, технологічний, результативно-коригуючий компоненти, що є взаємопов'язаними і відображають особливості підготовки майбутніх учителів у структурному і процесуальному вимірах. Результатом реалізації моделі визначено сформованість відповідного рівня педагогічно-спеціалізованої компетентності майбутнього вчителя в умовах варіативності освітньо-виховних систем. Упровадження авторської моделі професійної підготовки здійснювалося в межах етапів формування компетентності: адаптаційно-професійного, локально-професійного, системно-професійного.

6. Обґрунтовано й розроблено методика формування досліджуваної компетентності майбутніх учителів, що визначалася оновленою сутністю й структуруванням змісту професійної підготовки та напрямками дослідження: аналітичним, професіографічним, практичним. У межах аналітичного напрямку окреслено проблеми її реалізації в досліджуваній сфері, визначено можливості використання навчально-методичного потенціалу ВНЗ для вдосконалення та підвищення ефективності цього процесу. Застосування професіографічного напрямку уможливило збагачення змісту навчальних модулів із урахуванням цільового призначення інформаційного матеріалу, поєднання комплексних, інтегрованих і часткових дидактичних цілей з метою визначення професійної спрямованості й повноти навчального матеріалу з різних навчальних психолого-педагогічних дисциплін, забезпечення відносної самостійності модулів, реалізації зворотного зв'язку, а також оптимального засвоєння студентами інформаційного й методичного матеріалу. У результаті реалізації

практичного напрямку здійснено розробку та впровадження науково-методичного забезпечення, поетапної методики професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем навчальних закладів. На основі проведеного аналізу теоретичних досліджень і практики професійної підготовки майбутніх учителів виявлено доцільність і обов'язковість використання сучасних освітніх технологій для формування педагогічно-спеціалізованої компетентності.

7. Програму та методику дослідно-експериментальної роботи щодо професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем проведено у кілька етапів із визначенням завдань та науково-педагогічних методів організації експериментального дослідження. Виявлено позитивні зміни у рівнях сформованості педагогічно-спеціалізованої компетентності в експериментальних групах порівняно з контрольними. Так показники високого рівня в ЕГ значно збільшилися і становлять 18,3%, достатнього рівня 45,2%, відповідно у КГ ці показники – 8,7% і 27,4%. Статистична значущість даних перевірялася за допомогою ϕ^* -критерію Фішера та критерію Колмогорова-Смірнова, що засвідчило позитивну динаміку рівня сформованості педагогічно-спеціалізованої компетентності в студентів експериментальних груп порівняно з контрольними групами з достовірністю понад 0,95. Вищезазначене підтверджує ефективність розробленої концептуальної моделі професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах різних типів освітньо-виховних систем навчальних закладів та поетапної методики формування педагогічно-спеціалізованої компетентності.

Результати проведеного дослідження дають підстави для висновку про те, що мети досягнуто, гіпотезу доведено, визначені завдання реалізовано, впровадження розробленої моделі суттєво підвищує ефективність формування професійної компетентності майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем.

Дисертаційна робота не вичерпує всіх аспектів проблеми професійної підготовки майбутніх учителів у досліджуваній сфері. Перспективними напрямками розвитку проблеми можуть бути: постійне оновлення та неперервний розвиток наукових знань про освітньо-виховні системи в Україні та за кордоном; створення системи розвитку педагогічно-спеціалізованої компетентності вчителів щодо здійснення професійної діяльності в умовах різних освітньо-виховних систем у процесі професійної діяльності, методичної роботи, післядипломної освіти та самоосвіти; удосконалення підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем через модернізацію навчальних планів і програм за різним освітньо-кваліфікаційним рівнем та оновлення навчально-методичного забезпечення навчальних дисциплін педагогічного циклу; подальше розширення й

урізноманітнення можливостей співпраці загальноосвітніх навчальних закладів із вищими педагогічними закладами у вирішенні проблеми якісної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем.

Основні положення дисертації відображено в таких публікаціях автора:

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дослідження:

1. **Ковальчук В. А.** Професійна підготовка майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем: теорія, методика, практика : [монографія] / В. А. Ковальчук. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Я. Франка, 2016. – 461 с.
2. **Ковальчук В. А.** Освітньо-виховні системи загальноосвітніх закладів : навч.-метод. посібник / В. А. Ковальчук. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. – 118 с.
3. **Ковальчук В. А.** Актуальність ідей В. Сухомлинського у проблемі формування соціальної компетентності майбутнього вчителя / В. А. Ковальчук // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 2002. – № 5. – С. 110–111.
4. **Ковальчук В. А.** Актуальність провідних ідей І. Огієнка у проблемі формування професійної компетентності майбутнього вчителя / В. А. Ковальчук // Вісник Житомирського педагогічного університету. – 2002. – Вип. 9. – С. 222–224.
5. **Ковальчук В. А.** Соціальна компетентність: проблема визначення / В. А. Ковальчук // Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя. Серія: психолого-педагогічні науки. – 2002. № 4. – Ч. 1. – С. 54–57.
6. **Ковальчук В. А.** Соціальна компетентність вчителя як складова професійно-педагогічної компетентності / В. А. Ковальчук // Соціалізація особистості : зб. наук. праць / за заг. ред. проф. А. Й. Капської. – К. : Логос, 2002. – Т. XVIII. – С. 70–76.
7. **Ковальчук В. А.** Виховні системи загальноосвітньої школи: сутність, структура, функціонування / В. А. Ковальчук // Вісник Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Житомир : ЖДУ, 2005. – Вип. 25. – С. 98–101.
8. **Ковальчук В. А.** Виховна система Коростишівської учительської семінарії / В. А. Ковальчук // Житомирщина: минуле, сьогодення, поступ у майбутнє : наук. зб. – ЖДУ : Вид-во ЖДУ, 2007. – С. 58–62.
9. **Ковальчук В. А.** Проблема дослідження виховних систем загальноосвітніх закладів / В. А. Ковальчук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир : Вид-во ЖДУ, 2008 – Вип. 41. – С. 50–53.

10. **Ковальчук В. А.** Реалізація ідеї розвитку креативності особистості в сучасних освітньо-виховних системах / В. А. Ковальчук // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. / Ін-т інновац. технологій і змісту освіти Мін-ва освіти і науки, молоді та спорту України, Академія міжнар. співробітництва з креативної педагогіки. – Київ–Вінниця, 2012. – Вип. 71. – С. 101–104.

11. **Ковальчук В. А.** Теоретичні основи проблеми дослідження освітньо-виховних систем / В. А. Ковальчук // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. : в 2-х ч. / Ін-т інновац. технологій і змісту освіти Мін-ва освіти і науки, молоді та спорту України, Академія міжнар. співробітництва з креативної педагогіки. – Київ–Вінниця, ФОП Корзун Д. Ю., 2012. – Вип. 73. – Ч. I. – С. 76–82.

12. **Ковальчук В. А.** До проблеми визначення сутності поняття «освітньо-виховна система»: проблеми та пошуки / В. А. Ковальчук // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. / Ін-т інноваційних технологій та змісту освіти МОН України. – Київ, 2013. – Вип. 79. – С. 74–80.

13. **Ковальчук В. А.** Зарубіжний досвід підготовки вчителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем / В. А. Ковальчук // Нові технології навчання : зб. наук. праць / Ін-т інноваційних технологій змісту освіти МОН України; Академія міжнар. співробітництва з креативної педагогіки. – Вінниця–Київ, 2014. – Вип. 83. – С. 118–123.

14. **Ковальчук В. А.** Формування у майбутніх вчителів професійної компетентності здійснювати педагогічну діяльність в умовах варіативності освітньо-виховних систем / В. А. Ковальчук // Проблеми освіти : зб. наук. праць. – Вінниця–Київ, 2015. – № 84. – Спецвип. – С. 41–45.

15. **Ковальчук В. А.** Експериментальна робота з підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності в умовах варіативності освітньо-виховних систем / В. А. Ковальчук // Проблеми освіти : наук.-метод. зб. / Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – Київ, 2015. – № 85. – Спецвип. – С. 51–58.

16. **Ковальчук В. А.** Професійна підготовка майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем / В. А. Ковальчук // Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка : зб. наук. праць. Серія : педагогічні науки / редкол. : О. І. Курок (відп. ред.) [та ін.]. – Глухів : РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка, 2016. – Вип. 30. – С. 13–22.

17. **Ковальчук В. А.** Професійна компетентність вчителя в умовах варіативності освітньо-виховних систем / В. А. Ковальчук // Професійна освіта: проблеми і перспективи / ПТТО НАПН України. – К. : ПТТО НАПН України, 2016. – Вип. 10. – С. 110–117.

18. **Ковальчук В. А.** Стан професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем / В. А. Ковальчук

// Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2016. – Вип. 3 (85). – С. 63–68.

19. **Ковальчук В. А.** Проблеми дослідження освітньо-виховних систем / В. А. Ковальчук // *Paradygmaty oświatowe i edukacyjni* / pod redakcją : Wasyla Kremienia, Tadeusza Lewowickiego, Swietlany Sysojewej. – Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP, Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN, Warszawa-Kraków, 2010. – С. 128–135.

20. **Ковальчук В. А.** Проблема подготовки будущих учителей к работе в условиях вариативности образовательно-воспитательных систем общеобразовательных заведений / В. А. Ковальчук // *Вектор науки Тольяттинского Государственного университета*, 2011. – Вып. № 2 (5). – С. 121–125.

21. **Ковальчук В. А.** Научные подходы к изучению образовательно-воспитательных систем / В. А. Ковальчук // *Философия, педагогика и социология в XXI веке : материалы междунар. науч. конф. / под общей ред. проф. О. И. Кирикова*, 2013. – Москва : Наука: информ ; Воронеж : ВГПУ. – Вып. 30. – С. 87–99.

22. **Ковальчук В. А.** Модель формування професійної компетентності майбутнього вчителя здійснювати педагогічну діяльність в умовах варіативності освітньо-виховних систем / В. А. Ковальчук // *Prosopon. Europejskie Studia Społeczno-Humanistyczne* / Wydawca / Publisher: Instytut Studiów Międzynarodowych i Edukacji HUMANUM. – № 7 (1) 2014. – С. 101–109.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

23. **Ковальчук В. А.** Особистісно орієнтована система внутрішньої діагностики навчальної діяльності студентів Житомирського державного університету імені Івана Франка / В. А. Ковальчук // *Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід : [монографія] / за ред. О. А. Дубасенюк.* – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – С. 386–403.

24. *Професійний саморозвиток майбутнього фахівця : [монографія / за ред. В. А. Ковальчук].* – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 168 с.

25. **Ковальчук В. А.** Проблема створення освітньо-виховного середовища навчального закладу в контексті ідей А. С. Макаренка / В. А. Ковальчук // *Інноваційність ідей А. С. Макаренка в педагогіці XXI століття : [монографія] / за ред. О. А. Дубасенюк.* – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – С. 208–213.

26. **Ковальчук В. А.** Дослідження освітньо-виховних систем у педагогічній науці XX століття / В. А. Ковальчук // *Професійна педагогічна освіта: становлення і розвиток педагогічного знання : [монографія] / за ред. проф. О. А. Дубасенюк.* – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – С. 209–228.

27. **Ковальчук В. А.** Системний підхід у дослідженні проблеми підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем / В. А. Ковальчук // Професійна педагогічна освіта: системні дослідження : [монографія] / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – С. 279–296.

28. **Ковальчук В. А.** Проблема формування соціальної компетентності майбутніх учителів / В. А. Ковальчук // Національна освіта у контексті творчості А. С. Макаренка : зб. наук. праць / за ред. проф. М. В. Левківського. – Житомир : ЖЦНТЕІ, 2003. – С. 110–113.

29. **Ковальчук В. А.** Освітньо-виховна система Коростишівської учительської семінарії кінця ХІХ – початку ХХ століття / В. А. Ковальчук // Актуальні проблеми гуманітарної освіти : зб. наук. праць // за заг. ред. д.п.н., проф. Г. В. Оникович та канд. фіз.-мат. н., проф. А. М. Ломаковича. – Київ–Кременець : РВЦ КОПІ ім. Тараса Шевченка. – 2008. – С. 26–29.

30. **Ковальчук В. А.** Професійна підготовка майбутніх учителів до роботи в різних виховних системах загальноосвітніх закладів / В. А. Ковальчук // Житомирська науково-педагогічна школа «Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів»: здобутки та перспективи : зб. наук. праць / авт. кол. О. А. Дубасенюк, О. Є. Антонова, С. С. Вітвицька та ін. ; за заг. ред. проф. О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 81–90.

31. **Ковальчук В. А.** Теоретичні основи проблеми дослідження освітньо-виховних систем / В. А. Ковальчук // Становлення і розвиток науково-педагогічних шкіл: проблеми, досвід, перспективи : зб. наук. праць / за ред. В. Кременя, Т. Левовицького. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. — С. 597–606.

32. **Ковальчук В. А.** Формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів / В. А. Ковальчук // Матеріали Всеукраїнської конференції «Розвиток дослідницьких здібностей обдарованих дітей та молоді», 11–12 травня 2011 р. – Житомир : ІОД, 2011. – С. 161–167.

33. **Ковальчук В. А.** Моніторинг якості професійної підготовки майбутніх учителів на основі компетентнісного підходу / В. А. Ковальчук // Магістратура в умовах євроінтеграційних процесів вищої школи : зб. наук. праць / за заг. ред. С. С. Вітвицької, Н. М. Мирончук. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – С. 65–68.

34. **Ковальчук В. А.** Освітньо-виховне середовище навчального закладу – важлива умова розвитку та самовдосконалення особистості / В. А. Ковальчук // Сталий розвиток: проблеми та перспективи : зб. наук. праць / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – С. 106–109.

35. **Ковальчук В. А.** Концептуальні положення моделі освітньо-виховної системи сучасної школи / В. А. Ковальчук // Сталий розвиток: проблеми та

перспективи : зб. наук. праць / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во «Полісся», 2015. – С. 83–90

36. **Ковальчук В. А.** Освітньо-виховна система сучасної школи / В. А. Ковальчук // Креативна педагогіка : наук.-метод. журнал / Академія міжнар. співробітництва з креативної педагогіки. – Вінниця, 2015. – Вип. 10. – С. 88–93.

37. **Ковальчук В. А.** Виховний потенціал спецкурсу «Етнопедагогіка» у підготовці майбутніх учителів / В. А. Ковальчук // Всебічний розвиток особистості студента : матеріали наук.-практ. конф. / за ред. академіка АПН України Д. О. Тхоржевського. – Ірпінь, 2001. – С. 120–125.

38. **Ковальчук В. А.** Розвиток освіти національних меншин Волині від середини ХІХ до початку ХХ століття / В. А. Ковальчук // Матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції «Євреї на Житомирщині: історія і сучасність». – Житомир, 2008. – С. 177–186.

39. **Ковальчук В. А.** Організація виховної роботи у професійній підготовці майбутніх учителів / В. А. Ковальчук // Акмеологія – наука ХХІ століття: розвиток професіоналізму : матеріали Другої Міжнар. наук.-практ. конф. / наук. ред. В. І. Перевозчиков. – К. : КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2008. – С. 337–340.

40. **Ковальчук В. А.** Організаційно-педагогічні умови функціонування освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів / В. А. Ковальчук // Збірник тез доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції «Формування професійно-педагогічної майстерності вчителів: історія, сучасність, перспективи (присвячується 80-річчю кафедри педагогіки ЖДУ)». – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – С. 55–58.

41. **Ковальчук В. А.** Становлення системного підходу дослідження педагогічних об'єктів та явищ / В. А. Ковальчук // Дослідницький компонент у діяльності загальноосвітніх навчальних закладів та позашкільних закладів освіти: ретроспектива і перспектива : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 21 листопада 2013 року). – К. : Інститут обдарованої дитини, 2013. – С. 32–38.

42. **Ковальчук В. А.** Проблема розробки типології освітньо-виховних систем / В. А. Ковальчук // Інноваційні підходи до виховання студентської молоді у вищих навчальних закладах : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 22–23 травня 2014 року) / за ред. О. А. Дубасенюк, В. А. Ковальчук. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – С. 151–161.

43. **Ковальчук В. А.** Вплив освітньо-виховного середовища навчального закладу на становлення особистості / В. А. Ковальчук // Відносини між батьками і дітьми: проблеми та шляхи їх розв'язання : матеріали міжвуз. (заочної наук.-практ. конф., Хмельницький, 25 лютого 2015 року) / за ред. Н. В. Казакової. – Хмельницький : ФОП «О. М. Казаков», 2015. – С. 178–180.

44. **Kowalczuk W.** Rola edukacyjno-wychowawczego środowiska wyższej szkoły w formowaniu potrzeby pracy wśród dzieci i młodzieży / W. Kowalczuk // Praca wsparciem w osiaganin dojrzałości ludzkiej i religijnej / Międzynarodowa Konferencja Naukowa Z okazji 70 rocznicy śmierci ks. Mieczysława Kuznowicza Sj założyciela Związku Młodzieży Przemysłowej i Rękodzielniczej w Krakowie. Kraków, 9–10 kwietnia 2015. – S. 42–43.

АНОТАЦІЇ

Ковальчук В. А. Теоретичні та методичні основи професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, 2016.

Дисертація присвячена проблемі професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем. У роботі проаналізовано досліджувану проблему в історико-педагогічному контексті, обґрунтовано сучасні наукові підходи до професійної підготовки майбутніх учителів у визначеному напрямі.

На міждисциплінарному рівні здійснено теоретико-методологічне обґрунтування концепції освітньо-виховних систем: уточнено поняття «освітньо-виховна система», «варіативність освітньо-виховних систем» визначені сутнісні ознаки, розроблено типологію, досліджено й науково обґрунтовано закономірності та педагогічні умови функціонування різних освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів.

У структурі професійної компетентності майбутнього вчителя виокремлено й охарактеризовано педагогічно-спеціалізовану компетентність щодо професійної діяльності в умовах варіативності освітньо-виховних систем, визначено критерії, показники та рівні її сформованості. Обґрунтовано й розроблено поетапну методику формування визначеної компетентності, яка ґрунтується на органічному поєднанні аналітичного, професіографічного й практичного аспектів.

Розроблено та доведено ефективність авторської моделі професійної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем, яка базується на принципах інтеграції контекстного навчання, відповідності професійної підготовки вимогам сучасного виробництва, урахування індивідуальних особливостей студентів під час колективної роботи в групі, принципах цілісності, неперервності, прогностичності та використання сучасних педагогічних технологій навчання студентів у ВНЗ.

Ключові слова: професійна підготовка майбутніх учителів, освітньо-виховні системи, варіативність освітньо-виховних систем, педагогічно-спеціалізована компетентність майбутніх учителів.

Ковальчук В. А. Теоретические и методические основы профессиональной подготовки будущих учителей к работе в условиях вариативности образовательно-воспитательных систем. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Житомирский государственный университет имени Ивана Франко, Житомир, 2016.

Диссертация посвящена проблеме профессиональной подготовки будущих учителей к работе в условиях вариативности образовательно-воспитательных систем. Обоснованы теоретические и методологические основы исследуемой проблемы. Подтверждено взаимодействие и взаимосвязь различных подходов философской, общенаучной и конкретно-научной методологии, которая раскрывает сущность деятельности учителя (цивилизационно-средовой, системный, структурно-функциональный, компетентностный, личностно-ориентированный, деятельностный, задачный подходы) в условиях вариативности образовательно-воспитательных систем, изучения проблем профессиональной подготовки в исследуемой сфере. Осуществлен анализ проблемы подготовки будущих учителей к работе в условиях вариативности образовательно-воспитательных систем в историко-педагогическом контексте. Были выделены и обоснованы соответствующие периоды: 1) формирования общих эмпирических знаний о подготовке учителей к работе в учебных заведениях (с древнейших времен до второй половины XVIII века); 2) становление разных научных подходов к проблемам профессиональной подготовки будущих учителей (конец XVIII ст. – начало XX ст.); 3) активная разработка на основе практического новаторского опыта деятельности учебных заведений (государственных, авторских, частных) теории профессиональной подготовки будущих учителей к работе в учебных заведениях разного типа (30-е г. – 90-е г. XX ст.); 4) выделение сферы научных знаний об особенностях отечественной профессиональной подготовки будущих учителей к работе в учебных учреждениях с различными образовательно-воспитательными системами в отдельную отрасль знаний (90-е г. XX ст. – современный период).

Разработана и обоснована концепция образовательно-воспитательных систем, которая включает базовые категории, понятия и дефиниции, определены свойства, исследованы закономерности и принципы функционирования. Составлена типология образовательно-воспитательных систем.

В структуре профессиональной компетентности будущего учителя выделена и охарактеризована педагогически-специализированная компетентность

будущих учителей в сфере профессиональной деятельности в условиях вариативности образовательно-воспитательных систем. Выявлено, что исследуемая компетентность является интегральным личностным образованием, которое предполагает владение: теоретико-методологическими, психолого-педагогическими и методическими знаниями о сущности, признаках, особенностях и типологии образовательно-воспитательных систем, обобщенными знаниями и способами выполнения профессиональных действий педагога в условиях их вариативности; совокупностью профессионально-ценностных отношений и опытом исследовательской деятельности в конкретной образовательно-воспитательной системе учебного учреждения. Выявленная компетентность включает следующие компетенции: мотивационно-ценностную, предметную, технологическую, информационно-исследовательскую и компетенцию самопознания и самооценки. Определены и охарактеризованы критерии, соответствующие показатели и уровни сформированной компетентности.

Разработана и подтверждена эффективность авторской модели профессиональной подготовки будущих учителей к работе в условиях вариативности образовательно-воспитательных систем. Модель основана на принципах интеграции контекстного обучения, соответствия профессиональной подготовки требованиям модернизации системы обучения, с учетом индивидуальных особенностей студентов в процессе организации коллективной работы, принципах целостности, непрерывности, прогнозируемости и использования современных педагогических технологий обучения студентов в вузе. На основе выявленных тенденций в образовательной сфере спрогнозированы дальнейшие пути развития профессиональной подготовки будущих учителей в условиях вариативности образовательно-воспитательных систем.

Ключевые слова: профессиональная подготовка будущих учителей, образовательно-воспитательные системы, вариативность образовательно-воспитательных систем, педагогически специализированная компетентность будущих учителей.

Kovalchuk V. A. Theoretical and methodological basis of professional training of future teachers for work in the context of educational systems' variability. – Manuscript.

The thesis for the Doctor Degree of Pedagogical Sciences, specialty 13.00.04 – Theory and Methods of Professional Education. – Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, 2016.

The dissertation is devoted to the problem of future teachers' training for work in the context of educational systems' variability. The paper investigates the problem

through the historical and pedagogical context, and presents modern scientific approaches to future teachers' training.

The use of interdisciplinarity for the theoretical and methodological substantiation has allowed to validate the concept of educational systems, clarify the notion of «educational system», «educational systems' variability», identify the essential features, design typology as well as scientifically ground patterns and pedagogical conditions of the various educational-training institutions.

Within the structure of professional competence of future teachers, the pedagogical and specialized competence of future teachers for professional activity in terms of educational systems' variability were distinguished and thoroughly described, as well as the criteria, indicators and levels of formation were explored. The methodology of the stage formation of this competence was developed, based on the organic combination of analytical, professiographic and practical aspects.

The effectiveness of the author's model of future teachers' training to work in the context of educational systems' variability was developed and proven based on the principles of integration of contextual learning; compliance of training requirements for modern production; individual characteristics of students working in different groups; the principles of integrity, continuity and predictability; and the use of modern teaching technology in higher education institutions.

Keywords: future teachers' training, educational systems, educational systems', educationally-specialized competences of future teachers.